

ПЕТРО МОГИЛА

ЦЕРКОВНИЙ І ОСВІТНІЙ РЕФОРМАТОР

Олена Дзюба
канд. іст. наук,
ст. наук. співр.
Інституту історії
України
НАН України,
м. Київ

Петро Могила (румунською *Петре Могилу*) своїми реформами освітнього та церковного життя ввійшов в історію не лише України, а й інших православних народів. "*Безцінне надбання України*" — так писали про нього дослідники його життя. Свій величезний інтелект, духовні сили, всі маєтності *Петро Могила* поклав на розвиток церкви та культури українського народу.

Син господаря Волощини та Молдови, *Симеона Могили*, та угорської князівни, *Маргіти*, народився 21 грудня 1596 р. Рід Могили у своїй політиці орієнтувався на Річ Посполиту, яка намагалася утвердитися на цих землях на противагу Османській імперії, у васальній залежності від якої перебували Молдова та Волощина. При підтримці Речі Посполитої господарем Молдови в 1595—1606 роках був брат Симеона, — *Єремія Могила*. Після його смерті господарем став *Симеон* (1606 — 1607). По смерті Симеона міжусобні війни, які точилися в Молдові, змусили його дружину з дітьми (а їх за одними даними було п'ять, за іншими — шість синів) переїхати в Річ Посполиту.

Тривалі зв'язки роду Могили з польськими впливовими колами забезпечили їхнім дітям входження до польського магнатсько-шляхетського та українського князівського оточення. Вони одержали в Речі Посполитій шляхетські права, дочки Єремії одружилися з синами родин Вишневецьких, Корецьких, Потоцьких. Одна з них — *Раїна Могилянка* — була дружиною князя *Михайла Вишневецького*. Її онук *Міхал-Корибут Вишневецький* став польським королем (1669 — 1673). Раїна заснувала на Лівобережжі, де знаходилися величезні володіння Вишневецьких, три монастирі — Густинський, Мгарський та Ладинський, забезпечила їх фондовими записами на земельні володіння.

Рід Могили відзначався великою відданістю православної церкві, благочестивістю та меценатством. Представники цього славного роду підтримували тісні контакти з Львівським Успенським братством, на їхні кошти будувалася й оздоблювалася Успенська церква, яку називали Волоською. У храмі було побудовано родинний склеп Могили, встановлено плити з іменами жінок-меценаток з цього роду. Імовірно, у Львівській братській школі, або ж під керівництвом братських вчителів, Петро Могила і одержав освіту.

Сучасники відзначали високу освіченість молдавського воєводи, знання латинської, грецької мов. У часи можливого перебування Петра Могили у Львові (після від'їзду з батьківщини) Львівська братська школа, середня за своїм рівнем, містила у програмі вивчення латинської та грецької мов, а також "семи вільних наук". Тут Петро Могила міг одержати добру освіту. Проте сучасники не згадують, в якій саме школі навчався Петро Могила, можливо, тому, що навчання в братській школі було узвичаєним явищем, зокрема для родин молдавських господарів, а про навчання в інших закладах (наприклад, єзуїтському колегіумі) не варто було нагадувати православному архімандриту, а згодом митрополиту. Існує думка, що Петро Могила продовжив нав-

**Петро Могила (1596 — 1647),
Митрополит Київський і Галицький,
архімандрит Києво-Печерської лаври.**

Полотно, олія, ХІХ ст. Фонди Києво-Печерської лаври

чання за кордоном, проте точних документальних підтверджень цьому немає. Свою кар'єру він розпочав при дворі коронного гетьмана, а потім і канцлера Станіслава Жолкевського. Саме тут міг, як писали в ті часи, "набути вчинків рицарських", зав'язати тісні контакти з польською політичною елітою. Не виключено, що воєводич здійснив подорож по європейських країнах, оскільки для тогочасної шляхетської та магнатської молоді було звичкою виїздити за кордон як для навчання, так і для вдосконалення у військовій майстерності.

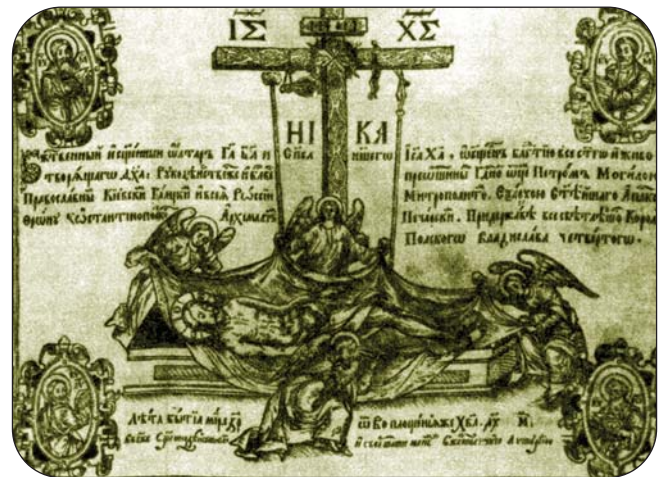
Перебуваючи при дворі Станіслава Жолкевського, Петро Могила, імовірно, відвідував Київ, оскільки гетьман упродовж 1606 — 1618 рр. був Київським воєводою. Можливо, саме в цей час розпочинається його знайомство зі святинями Києва. Пізніше на Київщині Петро Могила отримав і свої земельні володіння. Разом із Жолкевським він, імовірно, брав участь як військовий у битві польської армії з турецькою на Цецорських полях під Ясами (1620 р.), яка закінчилася поразкою польського війська й загибеллю коронного гетьмана. Достовірно відомо про участь Петра Могили в Хотинській війні 1621 р., де відзначилося запорізьке козацтво під проводом гетьмана *Петра Сагайдачного*, що врятував Річ Посполиту від розгрому. Після смерті Жолкевського Могила деякий час перебував при дворі коронного гетьмана *К. Ходкевича*.

Здавалося б, молдавському воєводичу випадала військова кар'єра, родинні зв'язки з впливовими польськими та українськими магнатами забезпечували йому відповідний статус у суспільстві. Проте він обрав не військову, не політичну, а духовну діяльність. Власна мотивація його вчинку, попри всі намагання пояснити її глибокою релігійністю, благочестям, вболіванням за православну церкву, а також честолюбством і владолюбством, прагненням слави, багатства, все ж залишається невідомою.

Отже, Петро Могила — світська людина — стає архімандритом Києво-Печерського монастиря після смерті *Захарія Копистенського* в 1627 р., одного з провідних діячів вченого лаврського гуртка, який зібрав *Єлисей Плетенецький*, попередник *Захарія*. *Плетенецький* організував друкарню, запросив освічених людей з Острога, Львова й розгорнув видавничу діяльність. Вчений гурток співпрацював з Київським братством та школою, сприяв перекладам, редагуванню і видавництву церковної та богословської, а також полемічної і навчальної літератури, віршів.

Кандидатуру Петра Могили підтримала королівська влада, а також митрополит *Йов Борецький*, висвячений разом з ієрархами в 1620 р. при допомозі запорізького козацтва на чолі з гетьманом *П. Сагайдачним*. Але висвячена ієрархія вважалася нелегітимною, оскільки після проголошення Берестейської унії православна церква в Речі Посполитій була поставлена поза законом.

Ставши Київським архімандритом у 1628 р., 30-літній Петро Могила спрямував свою діяльність передусім на захист володінь Києво-Печерського монастиря та відновлення його святинь, заснував Голосіївську пустинь, доклав багато зусиль для організації чернечого життя. Його діяльна й енергійна натура поєднувала в собі авторитаризм і цілеспрямованість в досягненні мети.

**Антимінс Петра Могили.
Дереворит гравера ЛТ, надрукований на
полотні, 1633. Фонди Києво-Печерської Лаври.**

На антимінсі є надпис:

"Рукою власною... Петро Могила"

Діяв він часом рішуче та безкомпромісно, повертаючи маєтності православної церкви. Зміцнення Києво-Печерського монастиря стало початком реформ Петра Могили, які поширилися на всі сфери церковного та культурного життя.

Перше місце в цих реформах надавалося шкільній освіті, яку необхідно було піднести на рівень, що відповідав би тогочасним польським, зокрема єзуїтським школам. Він заснував школу при лаврському Троїцькому монастирі, для організації навчального процесу запросив зі Львова *Ісаю Трохимовича-Козловського* та *Сильвестра Косова*, які здобули високу освіту, навчалися за кордоном. Вони стали найближчими сподвижниками та пропагандистами всіх реформ Могили.

У школі, яка розпочала свою діяльність у 1631 році, запроваджувалося вивчення "семи вільних наук", причому викладання велося латинською мовою. Грецькій мові як невід'ємному складнику візантійсько-слов'янської культурної традиції, яку намагалися зберегти у братських школах, відводилася другорядна роль. Сучасники, та й сам Петро Могила, називали школу "гімназіум", тобто за програмою вона відповідала тогочасним середньоосвітнім закладам.

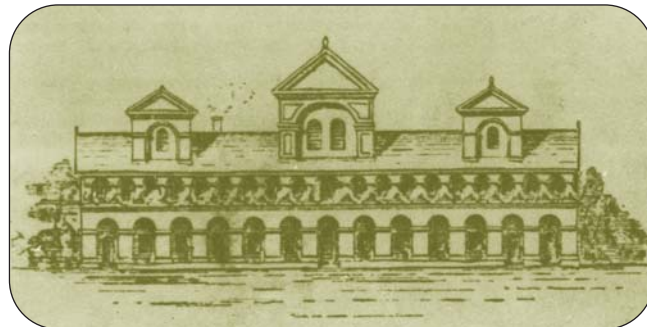
Предмети курсу "семи вільних наук", а також богослов'я, вивчення якого було вже прерогативою вищих навчальних закладів, у віршовій формі возвеличує вчитель риторики *Софроній Почаський* у панегірику "Євхаристиріон", піднесеному Петру Могилі учнями школи на Великдень 1632 р. Автор порівнював новоутворену школу з Геліконом та Парнасом, де зосереджувалися науки і музи, в характеристиці кожної з них він намагався поєднати античні міфологічні образи і мотиви з християнськими, що було властиво для нового художнього стилю бароко.

У віршах, вміщених під гравюрою, на якій зображено Петра Могила на горі Гелікон, — з пастирським посохом і хрестом та квіткою лілії як символом чистоти віри, а внизу відкинута скіпетр, корона, мантия, — автор пише, що він відмовився від влади світської й прийняв служіння Богу: *"зверхність, слава, оздоба — то все під ногою. Віра, милість до Бога — то все над головою"*. Автор панегірика висловлював упевненість, що завдяки новій школі *"нащадок славних у Русі роксоланів у науках подолає премудрих поганів"*, при цьому застерігав, що віра православна залишиться непохитною.

Програма школи дала підставу київським міщанам побачити в ній чужий "латинський", тобто католицький, характер і вони при підтримці козацтва вимагали закрити її. Пізніше перевагу латинської мови в Лаврській школі префект *Сильвестр Косов* намагався обґрунтувати необхідністю вивчення її потребами повсякденного життя, оскільки вона, поряд із польською, була мовою суду, офіційних документів; без знання її Русь називали "убогою".

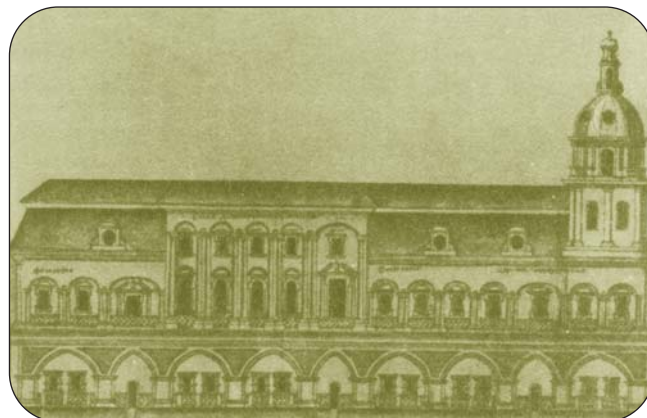
Братство апелювало також до заповіту померлого в цей час митрополита *Йова Борецького*, де він наказував мати школу при братстві, а не деінде.

Петро Могила пішов на компроміс і вступив у братство, погодився на злиття своєї школи з Київською братською й таким чином започаткував колегіум, який розпочав свою діяльність у 1632 р. і з часом став вищим навчальним закладом — академією. Він забезпечив його діяльність матеріально, закупив книги, турбувався про освіту майбутніх учителів. Ще за життя Петра Могили колегіум одержав назву **Могилянський**.

Києво-Могилянський колегіум часів Петра Могили.
Реконструкція Володимира Січинського за гравюрою Івана Щирського, 1698 р.

Утворенням Києво-Могилянського колегіума завершився тривалий процес синтезу власних візантійсько-слов'янських культурних традицій з "латинськими" європейськими, що розпочався в Острозькій академії і продовжився в братських школах. Колегіум будувався на взірць єзуїтських, але на нього покладалися завдання утвердження православної віри та церкви. Навчальний заклад був всестановим, мав загальноосвітній характер, водночас готував священників та церковнослужителів.

Києво-Могилянська академія після перебудови Й. Шеделем у 1732 — 1740 рр.
Реконструкція за пропозицією Г. Левицького митрополитові Київському і Галицькому Рафаїлу Заборовському.
Гравюра на металі, 1739 р.

Новий етап у реформах Петра Могили настав з обранням його митрополитом.

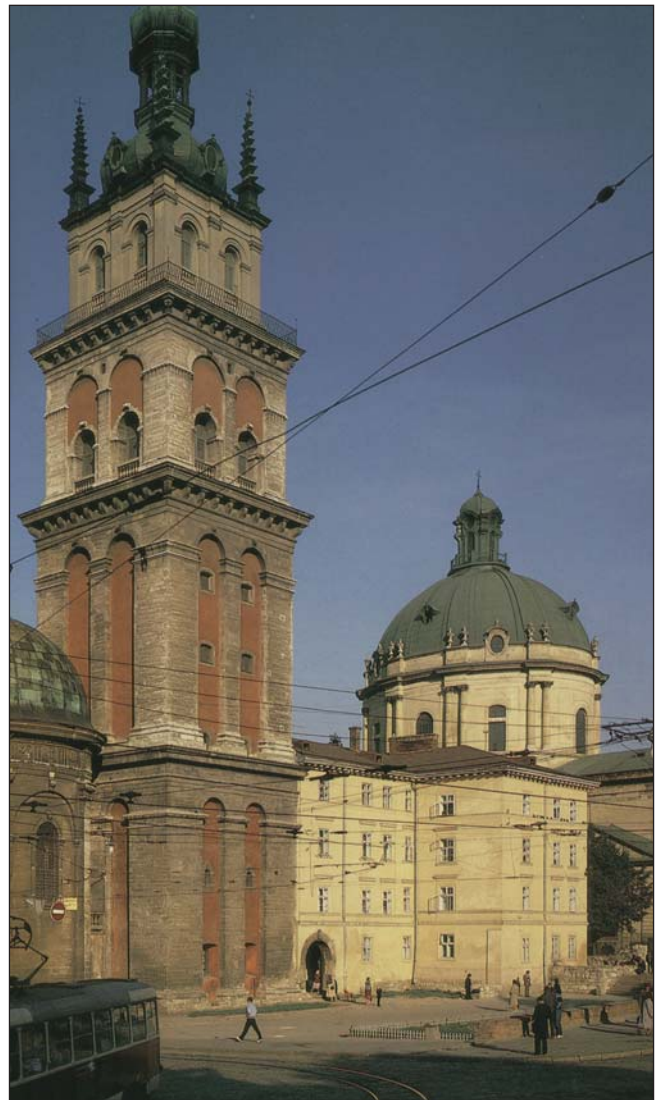
Після смерті *Йова Борецького* митрополитом у 1631 р. став *Ісає Копинський* — відомий церковний діяч, фундатор Київського братства, будівничий монастирів на Лівобережжі, зокрема заснованих Раїною Могилянкою. Він — автор морально-дидактичного твору "*Алфавіт духовний*", в якому накреслено шляхи, якими має йти людина, що прагне духовного очищення й пізнання Бога. Це — відмова від багатства і розкоші, самозаглиблення, моральне вдосконалення.

Ісає Копинський належав до консервативної частини духовенства, яка не сприймала нововведень архімандрита *Петра Могили*, заперечувала будь-які кроки на шляху до порозуміння з уніатською церквою, до того ж орієнтувалася на Москву, сподіваючись знайти там підтримку. Тому кандидатура *Петра Могили*, хоча уряд і не вважав православною ієрархію легітимною, була небажаною. Без сумніву, в польських владних колах бачили митрополитом іншу особу, більш прогнозовану й лояльну по відношенню до влади. Це стало очевидним після смерті короля *Сигізмунда III* — активного прихильника унії, й обрання королем 1632 року його спадкоємця *Владислава IV*. Кандидатуру *Владислава* підтримувала українська шляхта, але ставила вимоги відновити православну церкву, визнати її ієрархію. На елекційному сеймі, де обирали короля, було досягнуто компромісу.

У затверджених сеймом "*Статтях для заспокоєння народу руського*" (1632 р.) православна церква визнавалася легітимною, їй мали повернути частину церков та монастирів, які опинилися в руках уніатів. З цього часу Київська митрополія остаточно поділилася на дві — православну та уніатську; формально жодна з церков не здобула переваги, хоча фактично уніатську підтримували урядові кола. В легітимізації православної церкви *Владиславом IV* свою роль відіграло й козацтво, яке виступало в обороні православ'я й підтримкою якого король прагнув заручитися у боротьбі з Османською імперією.

Безперечно, умовою відновлення статусу православної церкви було обрання нової ієрархії, в першу чергу — митрополита, якого підтримав би уряд. Таким міг бути *Петро Могила*. Очевидно, тут свою роль зіграв і етнічний та політичний фактори, наближеність, по суті — злиття з впливовими польськими та українськими родинами, приналежність до династичної лінії молдавських господарів. Ця кандидатура влаштовувала й українську еліту, вона також бажала бачити на чолі церкви людину дійову, енергійну, вхожу до владних кіл Речі Посполитої. Зокрема, *Петра Могила* підтримували *А. Кисіль*, *Л. Древинський*, *С. Гулевич-Воютинський* та ін.

10 листопада 1632 р. король *Владислав IV* затвердив кандидатуру *Петра Могили*, а після коронації в 1633 р. надав привілей на митрополит-

Церква Успіння Пресвятої Богородиці Успенського ставропігійського братства у Львові, збудована на кошти Єремії та Симеона Могили. Архітектори —

П. Римлянин, А. Прихильний, В. Капинос. В цій церкві навчався, а пізніше, у 1633 р., було висвячено Петра Могила на митрополита Київського і Галицького.

Фото В. Пилип'юка

ство, в якому було зазначено, що *Петро Могила* достойний митрополичого сану, "члени роду Могили завжди відзначалися відданістю польській короні". *Оскільки в Києві митрополитом уже був Ісає Копинський, висвячення Петра Могили спочатку на єпископа, а далі на митрополита відбулося у Львові 28 квітня 1633 р. в Успенській братській церкві, меценатами якої були молдавські господарі Могили.*

Приїзд до Києва митрополита лаврський вечний гурток вітав панеґіриком "*Євфонія веселобромьячая*", датованим 5 липня 1633 р. У цьому панеґірику висловлено надію, що *Петро Могила* стане "*славою, короною і обороною*" православної церкви, "*її Атлантом і діамантом*". Він вступає на митрополичий трон "*по ріках сліз, бідах і плачах смутних*", його чекають "*руїни Софії, вали Яросла-*

ва", які нагадують про минулу славу Русі. В очах сучасників вони символізували прадавність церкви, її святість та спадковість традицій. Водночас *Петро Могила* мав знайти порозуміння з *Ісаєю Копинським*. Він змусив його зректися сану й залишити Київ, проте конфлікт тривав до самої смерті Ісаї в 1640 р. Протистояння між ними ґрунтувалися, в першу чергу, на розумінні подальших шляхів розвитку церковного життя. *Петро Могила* мав намір піднести православну церкву шляхом упорядкування організаційної структури, уніфікації догматики та обрядової системи, реорганізації чернечого життя, відновлення святинь та освіти духовенства. Консолідувавши належним чином церковне життя, *Петро Могила* виношував плани об'єднання української церкви. Погляди *Ісаї Копинського* залишалися в колі традиційних уявлень і розуміння релігійної ситуації, в центрі якої було протистояння з уніатами.

Ставши митрополитом, *Петро Могила* зберіг за собою і архимандритство Києво-Печерського монастиря, об'єднавши таким чином в одних руках можливість провідного монастиря та митрополії й зосередивши їхні матеріальні можливості на розбудову церкви.

Повертаючи відібрані маєтності, він досить часто, не чекаючи рішення суду, вдавався, як свідчать документи того часу, до "гвалтовних наїздів". Ще до висвячення він відібрав від уніатів *Софійський собор* і розпочав його відновлення, вкладаючи як свої власні кошти, так і збираючи їх по всій митрополії. Серед жертводавців були українська та білоруська шляхта, міщани, духовенство. У *Софійському соборі* було споруджено меморіал князя *Володимира* — цим *Петро Могила* підкреслював заслугу князя в запровадженні християнства на Русі, сталість традицій церковного життя. Відбудовувалися й інші пам'ятки давньоруського періоду — *Михайлівський собор Видубицького монастиря*, *Десятинна* (на основі фундаменту давньоруської) та *Василівська церкви*. Для розпису реставрованої церкви *Спаса на Берестові* були запрошені грецькі майстри. На одній із фресок, виконаній к 1643 — 1644 рр., зображений *Петро Могила*, що підносить князю *Володимиру* оновлений храм.

Церковні реформи здійснювалися в трьох основних напрямках — канонічному, літургійному та церковно-адміністративному. Разом зі своїми соратниками митрополит уклав системний виклад основних засад православного вчення "*Сповідання православної віри*", у підготовці якої основну роль відіграв *Ісає Трохимович-Козловський*.

"Сповідання" обговорювалося на Київському соборі, що відбувся у вересні 1640 р., участь в якому взяли представники духовенства та світських організацій. Дискутувалися догматичні питання про форму евхаристії, місце перебування душ мертвих, чистилище. Для утвердження й запровадження цього збірника в церковну практику

**Десятинна церква
(фото XIX ст.
і у замальовці
А. ван Вестерфельда
1650-х рр.)**

Десятинна церква — перший кам'яний храм Київської Русі — була споруджена давньоруськими і візантійськими майстрами у 989 — 996 рр. за часу князівства Володимира, який виділив на її спорудження десятку частину князівських доходів (звідси і назва, інша назва — *Церква Богородиці*). У Десятинній церкві були поховані князь *Володимир* і княгиня *Анна*, тут відбулося перепоховання з Вишгорода праха княгині *Ольги*. **Зруйнована ордами хана Батия наприкінці 1240-х рр.** Перші розкопки храму і його реставраційне відновлення розпочали у 1630-х рр. за ініціативи *Петра Могили* (саме тоді було знайдено вищезазначені поховання).

У 1758 р., за наглядом монахині Флорівського монастиря *Нектарії Долгорукої*, Десятинна церква зазнала часткової відбудови, під час якої саркофаги було перепоховано. У 1828 — 1842 рр. за проектом петербурзького архітектора *В.І. Стасова* було побудовано одноіменний храм, — в імперському, візантійсько-московському архітектурному стилі, характерному тому часові, який, на жаль, не мав нічого спільного з первісною будовою, — навіть іконостас було скопійовано за *Боровиковським*, який розписував Казанський собор у Петербурзі.

У 1928 р. Десятинна церква однією з перших була знищена радянською владою. У 1938—39 рр. археологічна експедиція під керівництвом *М.К. Каргера* дослідила залишки частин Десятинної церкви. Знахідки цієї експедиції зберігаються в Національному заповіднику "Софія Київська" і Національному музеї історії України.

Щодо збереження мощей св. *Володимира*, хрестителя Київської Русі, існують такі дані.

"По відкритті гроба св. *Володимира* пом'янутий митрополит (*Петро Могила* — **Ред.**) взяв на спомин майбутнім родом великого того князя голову, котру перш поклав у церкві Преображення Господнього (*Спаса на Берестові* — **Ред.**), що стоїть нині всередині Печерської фортеці біля північних лаврських воріт, тим же *Володимиром*, за свідченням літописців побудованій. **Потім того ж року для безпечнішого зберігання поклав у Великій Києво-Печерській церкві, де й донині це щонайдорожчий зберігається скарб**" ...

Крім цієї святині, одне зап'ястя св. *Володимира* зберіглося в Софії Київській, а нижня щелепа 1638 р. була подарована *Могилою* московському царю і опинилась у Московському Успенському соборі. Цей дарунок був зроблений *Могилою* в надії, що цар сплатить виготовлення коштовної раки для мощей свого предка, яке митрополит бажав поставити в Софії Київській. Проте цар не виконав його прохання. Череп *Володимира Святого* був перед Другою світовою війною відправлений до Санкт-Петербурга з метою створення скульптурного портрету за методикою *Герасимова*, і зник там під час блокади. Доля інших часток мощей не відома.

Ірина Жиленко, за матеріалами *izbornyk.narod.u*

необхідно було заручитися підтримкою православних патріархів. На соборі у Яссах у 1643 р. в присутності всіх чотирьох православних ієрархів та грецьких єпископів було прийнято рішення, що "Сповідання православної віри" відповідає догматам православної церкви й святим канонам, є "правдивим і православним", і має бути взірцем для кожного християнина східної апостольської церкви. На основі "Сповідання православної віри" було укладено короткий Катехізис ("*Собраніє короткої науки о артикулах віри*"), виданий спочатку польською в 1645 р., а потім слов'янською мовами. Катехізис перевидавався у Львові 1646 року та в Москві 1649 року. Вперше повністю "Сповідання" Петра Могили було видано грецькою мовою в Голландії 1667 р., що свідчить про інтерес до цієї праці європейських теологів. Румунською мовою опублікований у 1691 р., а церковнослов'янською у Москві 1691 р. Отже, "Сповідання православної віри" та укладений на його основі Катехізис стали подією не лише для української православної церкви, — ними користувалися у всіх православних церквах.

На соборі у Києві обговорювалися й питання внутрішнього церковного життя. Для зміцнення дисципліни та контролю над виконанням пастирських обов'язків було запроваджено поділ на єпархії, організовано консисторію, яка здійснювала духовний суд. Передбачалося скликання щорічних єпархіальних пастирських соборів, де мало брати участь усе духовенство, діяльність єпархії контролювали митрополичі візитатори. Особливого значення надавалося освіті духовенства, його високим моральним цінностям, відданості пастирському служінню. Упорядковуючи організаційну структуру православної церкви, Петро Могила багато в чому орієнтувався на католицьку, яка зміцніла й консолідувалася від кінця XVI ст. *Своїми церковними реформами Могила повертав підірваний внаслідок Реформації авторитет церкви та вплив на суспільне життя.*

Наступним кроком на шляху реформування була уніфікація обрядової системи української православної церкви. Петро Могила та його оточення уклали й видали в 1646 р. фундаментальну книгу "Требник", де вписані всі чини та обряди, що мають місце в православній церкві. "Требник" складається з трьох частин: в першій викладено порядок відправи семи таїнств, в другій — чини на освячення, в третій — молитви на різні дні й нагоди. У передмові до видання Петро Могила писав, що "противники наші називають наших духовних неуками, які лічби, форми, матерії, інтенції і наслідків таїн божественних не знають", натякаючи на працю колишнього ректора Київської братської школи Касіяна Саковича, що перейшов в унію, а далі в католицизм ("*Перспектива*", 1642 р., Краків). Касіян Сакович різко критикував православну церкву за відсутність у ній чіткої структури, уніфікації відправ, низький рівень освіти духовенства,

участь мирян у церковному житті, вважав, що й реформи Петра Могили не врятують церкву, а тому пропонував визнати єдиною істинною вірою католицьку.

Відповіддю Саковичу став полемічний твір "Літос", написаний за участю Петра Могили й виданий польською мовою в лаврській друкарні 1644 р., та "Требник". Для укладання "Требника" використовувалися як друковані слов'янські, грецькі, так і католицькі джерела, зокрема "Ритуал" папи Павла V, в ньому є також нові, не згадані ні в греко-слов'янських, ні в католицьких требниках. В обрядовій системі, викладеній в "Требнику", були збережені риси, характерні саме для української церкви, оскільки в обрядах, як і в оздобленні церков, відображаються релігійні переживання певної етнічної спільноти. "Требником", як і "Катехізисом" користувалися в багатьох країнах православного ареалу.

Петро Могила реформував і діяльність друкарні Києво-Печерського монастиря. З друкарні вихо-

Герб Петра Могили з віршем "На старожитний і преславний герб їхніх милостей панів Могили...", вміщений у "Требнику"

**Петро Могила під покровом Богородиці.
Фрагмент із фрески в церкві
Спаса на Берестові в Києві**

дять книги, необхідні для літургійної служби та проповідей. Це "Служебник" (1629 р.), "Тріодь цвітна" (1631р.), "Євангеліє учительне" (1637 р.). У передмовах-присвятах до лаврських видань, написаних Петром Могилою, проповідується ідеал високого пастирського служіння. У передмові до "Євангелія учительного", перекладеного книжною українською мовою того часу, йдеться про "перевагу священницького стану над станом цесарським та королівським, яким влада від Бога дана над маєтностями, ґрунтами і над тілом людським". А священники володіють душею людською, яка "зацнійша єсть за тіло". Вони мусять бути прикладом для своєї пастви, відзначатися високими моральними чеснотами, доброю освітою, знанням Закону Божого та переказів церковних:

**Яка
користь від лікаря, не знаючого
свого ремесла, так і пастиря,
що не вмiє стерегти й боронити
своє стадо.**

Служіння вимагає від священника постійної духовної праці, бо **"хто пасе отару, не має спати"**, — писав Петро Могила у передмові до "Требника". Коло видань розширилося завдяки запровадженню від 1633 р. друкування польською та латинською мовами. Першими польськомовними та латиномовними виданнями стали панегірики, піднесені Петру Могилі від імені студентів колеґіуму та лаврських типографів. Польською мовою було здійснено видання "Патерикона" (1637 р.) *Сильвестра Косова*, що містив виклад житій печерських угодників та "Тератургеми, альбо чуда" (1638 р.) *Афанасія Кальнофойського* з описом чуд, які відбувалися в Києво-Печерському монастирі. Виданням цих книг, адресованих в першу чергу католикам, переслідувалася мета показати, що православна церква має такі ж форми церковного життя, як і католицька. Наявність власних святих, святість яких підтверджено чужими, є ознакою святості та істинності церкви. Петро Могила власноручно записав чуда зцілення святими миррою і водою, молитвами і поклоніннями іконі Божої матері в Києво-Печерському монастирі та перекази про чуда, що мали місце в Галичині, на Волині, в Молдавії. Його записи цікаві також побутовими деталями, тонкими психологічними спостереженнями стану вірянина:

**Якщо
хочете йти в печери,
не маючи віри, не йдiть. Святi мiсця зi
святiстю i вірою вiдвiдувати треба.**

Митрополит надавав великого значення піднесенню авторитету чернецтва, яке визначав як "християнського життя досконалість", що має ґрунтуватися на любові до Бога. Взагалі принцип любові у Петра Могили, за визначенням відомої дослідниці його спадщини *В.М. Нічик*, "є засадовим щодо всієї системи філософсько-теологічних роздумів" [5]. Він поділяє любов до Бога на світську й духовну, які не можуть стати єдиним цілим, оскільки **"ніхто не може двом панам слугувати"**. Так писав Петро Могила у своїх замітках про високе призначення чернечого життя. Служіння Богу вимагає самозречення, означає відмову від "марностей світу сього"; чернець набуде досконалості в духовній праці, в молитвах. Петро Могила проповідував принципи діяльного чернечого життя, прикладом якого були його сподвижники та однодумці.

На засадах любові до Бога і ближнього, милосердя, терпіння побудована проповідь Петра Могили "Крест Христа Спасителя", виголошена в день хриstopоклонної неділі й видана у 1632 р. У тлумаченні євангельської сентенції **"хто хоче йти за мною, нехай візьме хрест свій і йде за мною"** акцентується увага на індивідуальності кожної людини, яка має нести свій хрест з любов'ю до Бога та терпінням і водночас наголошується на

свободі вибору. Спаситель нікого не змушував силою слідувати йому — **"хто не хоче, той хай не йде"**. На протигагу кальвінському вченню, за яким добро й спасіння, або ж зло й падіння, наперед визначені, Петро Могила пише: **"Божий промисел для багатьох є причиною піднесення, але нікому не є причиною падіння"**. Спасіння людини залежить від самозречення, відмови від багатства, почестей та слави, готовності "життя своє віддати заради Христа і віри святої". Він закликав співвітчизників творити добрі справи, не шкодувати маєтностей на оздобу церков, шкіл, підтримувати своїх духовних служителів, сиріт, убогих. Звертаючись до популярної в українській словесності теми швидкоплинності і марності "світу цього" Петро Могила пише: **"смерть, як злодій, приходить без вісті і все те багатство залишається"**. Своім життям та діяльністю Петро Могила утверджував ці принципи високого духовного служіння.

У передмовях і присвятах до лаврських видань, написаних як Петром Могилою, так і його сподвижниками, присутні роздуми про співвідношення

світської та духовної влади, поява їх обумовлювалася пошуками ідеального покровителя руського народу. За зразок служили візантійські пам'ятки, в яких простежується ідея сильної авторитарної влади в поєднанні з християнськими чеснотами, відповідальністю за своїх підданих, високими моральними якостями правителя. Невипадково лаврським гуртком за участі Петра Могили було здійснено переклад з грецької візантійського твору VI ст. **"Настанови диякона Агапіта цезарю Юстиніану"** (видана лаврською друкарнею в 1628 році). У ній змальовано **образ ідеального володаря, яким може бути або "філософ на троні, або король, що філософствує"**; водночас підкреслено моральне право архієреїв наставляти володарів. Цікаво, що інша подібна пам'ятка візантійської літератури X ст. **"Настанова цезаря Василя сину своєму Леву"**, епіграфом до якої взята та сама сентенція про "філософа на троні чи короля, що філософствує", була перекладена й видана **Дем'яном Наливайком** у збірнику **"Лікарство на оспалий умисел чоловічий"** (Острог, 1607 р.). Її адресовано

Руїни Успенського собору Києво-Печерської лаври, підірваного в листопаді 1941 р.
 ("Из кинолетописи Великой Отечественной, 1941 — 1945", М.: "Искусство", 1985)
Надгробна плита в руїнах Успенського собору,
де серед інших видатних постатей української нації був похований Петро Могила

Свято-Успенський собор Києво-Печерської лаври.
Відбудовано у 1998 — 2001 рр.
Архітектори — О. Граужис та інші.

безпосередньо князю *Костянтину Острозькому* як головному репрезентанту руського народу в Речі Посполитій, "*некоронованому володарю Руси*". Примірник цієї книги містився в бібліотеці Петра Могили з його власноручним написом (*нині зберігається у відділі стародрукованої та рідкісної книги Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського НАН України*).

Використання Петром Могилою у своїх реформах надбань католицької догматики та церковної практики не робило його ані католиком, ані уніатом, але наближувало українську православну церкву до усвідомлення необхідності примирення з уніатською церквою — "Руси з Руссю", як писали сучасники. Екуменічна ідея Петра Могили була значно ширшою за ту, яку пропонував православній церкві римський престол, втілюючи її в унії.

"Безділля породжує гріх".

"Безкорисливість — це самого себе пізнати, істинне дзеркало світу і все, що в світі".

В трактаті "Думка одного польського шляхтича грецької віри", авторами якого вважають *А. Кисіля* і *П. Могили*, накреслено можливий шлях єднання православних та уніатів на основі утворення незалежного Київського патріархату, оскільки основною перешкодою до порозуміння між православними та уніатами є не догматичні розходження, а визнання уніатами примату Папи Римського.

Ідею Київського патріархату, який об'єднав би православних та уніатів, обстоювали такі відомі православні діячі, які згодом стали уніатами, як *Мелетій Смотрицький* та *Касіян Сакович*, її підтримував і польський король Владислав IV. Але при цьому передбачалося визнання зверхності римського престолу. У розглядуваному трактаті Київський патріархат бачиться складником єдиної християнської церкви, патріарха обирає собор і не затверджує ні Рим, ні Константинополь, але при цьому визнається примат папи як першого серед патріархів, зберігається також визнання зверхності константинопольського патріархату до звільнення його з турецької неволі.

Зі свого боку римський престол не залишав надії схилити до унії митрополита Петра Могили, намагаючись долучити до цього проекту й ту частину князів та шляхти, що залишалася православною. Втіленню цього

задуму в життя перешкодила зміна політичної ситуації, смерть її ініціатора Петра Могили та польського короля Владислава IV. До того ж початок визвольних війн унеможливив реалізацію цього проекту.

Називаючи Україну своєю "отчизною", Петро Могила не поривав зв'язків зі своєю батьківщиною. Він сприяв поширенню освіти і книгодрукування в Молдові та Волощині. На власні кошти спорядив друкарню й відправив її в 1635 р. разом з київським друкарем *Тимофієм Вербицьким* до волоського господаря *Матвія Бесараба*, де вона почала діяти в м. Кімполонгу. Він сприяв організації друкарні в Молдавському князівстві, в Яссах у 1641 р. Тут же київськими вчителями було організовано школу, подібну до Київського колегіуму.

Петро Могила помер несподівано 1 січня 1647 р. (за новим стилем). Незадовго до смерті він уклав заповіт; власні кошти — будинки, срібло — заповідав колегіуму, а також бібліотеку "різними мовами, яку фундавав все своє життя". Патронами колегіуму просив бути представників провідних князівських і шляхетських родин, "щоб ця єдина твердиня православної Руської церкви прихильністю, піклуванням і патронатством їх милостей на збільшення хвали Божої й виховання православноруських діток постійно тривала". Частина срібла, грошей, митрополичого одягу передавалася Києво-Печерському монастирю, церквам, які він відбудовував, монастирям, шпиталям.

Поховали Петра Могили 19 березня 1647 р. в Успенській церкві Києво-Печерського монастиря. В епітафії, вигравійованій гравером Києво-Печерської друкарні *Іллею* — автором гравюр до ілюстрованої Біблії, яку мав намір видати Петро Могила, — відзначено заслуги митрополита, висловлено прохання "подати святій церкві пастирів, гідних померлого архієрея". Поховання Петра Могили було знищене під час руйнації Успенської церкви в листопаді 1941 р.

"Три речі є до вподоби Богу і людям: згода братів, милосердя до ближніх і згода між чоловіком і дружиною".

Петро Могила консолідував українську православну церкву, зміцнив авторитет духовенства та чернецтва, забезпечив розвиток шкільної освіти, книгодрукування. Його діяльність безпосередньо вплинула на формування національної свідомості українського народу.

У 1996 р. Петра Могили прилучено до лику святих.

Література

1. **Голубев С.** Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования. Т.1—2. К., 1883—1898.
2. Петро Могила і сучасність. (До 400-річчя від дня народження). — К., 1996.
3. Феномен Петра Могили. Біографія, діяльність, позиція. — К., 1996.
4. **Жуковський А.** Петро Могила й питання єдності церков. — К., 1997.
5. **Нічик В.М.** Петро Могила в духовній історії України. — К., 1997.
6. Історія української культури. Т.2. — К., 2001.